

До питання про витоки НПУ імені М.П.Драгоманова.

Новий сплеск дискусій з приводу винесеного в заголовок статті питання розпочався декілька років тому. Ініціатором цього сплеску тоді стала начебто стороння педуніверситетові людина, яка виявилась на диво глибоким знавцем історії педагогічної освіти і якось делікатно-непомітно зуміла навіяти мені, історикові філософії, та декільком моїм учням щире зацікавлення до питань історії вітчизняної школи. Цією людиною був В.П.Андрущенко, професор кафедри філософії, нині – ректор нашого університету. Ми, ще тоді казав він, маємо честь тут працювати і складати його науково-навчальну спільноту або власне *universitas*. Але звідкіля ми, хто ми, куди йдемо? З цього непростого питання і почалися наші спільні сумніви і пошуки.

Звідкіля ми? Довгий час відповідь була однозначною. З Київського інституту народної освіти (КІНО) імені М.П.Драгоманова, утвореного радянською владою у 1920 році на ґрунті ліквідованого Київського університету Св.Володимира, Київського українського державного університету, Київських вищих жіночих педагогічних курсів (Університету Св. Ольги), Київського учительського інституту, Фребелівського педінституту, Географічного інституту та інших закладів. Всі вони чітко перераховані у відповідному документі.

Звернувшись до архівних справ, присвячених цим закладам, ми прийшли у захват. Внесок до КІНО імені М.П.Драгоманова двох ліквідованих державних університетів (бувшого Св. Володимира і українського) виявився на фоні інших не таким вже й домінуючим. Скажімо, Вищі педагогічні жіночі курси (приватний університет Св. Ольги), де навчалось близько 6000 студенток за університетськими навчальними планами на чотирьох факультетах у величній будівлі, яку нині займає Міністерство з надзвичайних ситуацій, внесли не менше.

Але оті два факультети (історико-філологічний та фізико-математичний), що влилися до КІНО з ліквідованих університетів, зробили чи не найголовнішу справу у передачі з XIX у XX століття безцінного досвіду підготовки вчителів на Київщині. Бо саме з них пішли і Вищі жіночі курси, і інші вищезазначені педагогічні заклади. Все, як і завжди, вирішували педагогічні кадри. А зрощувались вони на факультетах університету Св. Володимира.

Конкретизуючи вищесказане, не буду робити посилань. Газетна стаття не терпить громіздких описів архівних джерел, які свідчать, що ґрунтном влитих до КІНО інституцій був постійний ріст числа шкіл в Київському регіоні, а витоком – університет Св. Володимира в Києві.

Вищі педагогічні жіночі курси, наприклад, зросли на ґрунті розвитку народних, недільних шкіл, повітових і губернських училищ (гімназій). Їх реформатором у 1878 році став завідувач кафедри педагогіки університету С.С.Гогоцький. В групу засновників входили професори В.Б.Антонович, В.С.Іконніков, І.В.Лучицький, П.І.Аландський, Ф.Г.Міщенко, О.О. Козлов, П.Е. Ромер, М.Ф. Хандриков та інші. Київський учительський інститут був відкритий професором К. Щербиною, віце-головою Фізико-математичного товариства при університеті Св. Володимира. Фребелівський педінститут – керівником кафедри психіатрії і нервових хвороб університету І.О.Сикорським, батьком авіаконструктора І.І.Сикорського. Створений у 1869 р. і реформований на поч. XX ст. географічний інститут для підготовки вчителів географії і народознавства очолював професор Київського університету П.А.Тутковський. Тут же працювали професори В.І.Лучицький, О.В. Фомін, М.В. Донвар-Запольський. Інші заклади також зросли на ґрунті потреб школи і вищої педагогічної освіти Київщини та за участю професорів університету, які отримали добрий педагогічний вишкіл і стали палкими ревнителями освіти.

Оскільки фундатори названих навчальних закладів самі були університетськими професорами, вони, зрозуміло, не могли не продовжувати освітянські традиції своїх попередників. Справді, ще на поч. другої половини XIX ст. С.С.Гогоцький продовжив справу першого в університеті ординарного професора філософії О.М. Новицького, який з листопада 1834 р. читав у Педагогічному інституті педагогіку і який запросив С.С.Гогоцького на роботу. В.Б. Антонович та В.С.Іконніков через своїх вчителів-істориків В.Шульгіна, О.І. Ставровського продовжили справу першого ординарного професора загальної історії В.Ф. Циха. Філолог Ф.Г. Міщенко уособив традиції, закладені М.О.Максимовичем; П.А.Тутковський, О.В.Фомін принесли до Географічного інституту освітянські звичаї фізико-математичного факультету університету Св. Володимира. Тобто вищі педагогічні навчальні заклади Києва XIX початку XX століття, які влились у 1920 році до КІНО імені М.П.Драгоманова, так чи інакше мали своїм спільним витоком Київський університет.

Тоді виникає питання, чому останній з перших місяців свого існування у складі одного факультету з історико-філологічним (декан М.О.Максимович) і фізико-математичним (декан С.С.Вижевський) відділеннями так опікувався освітньою справою? В яких інституційних формах тоді здійснювалась підготовка вчителів?

Пересічний освітянин, можливо, і не відає, що Київський університет засновувався як переважно освітянський заклад, що цілком відповідало ідеї цього навчального закладу. Перший його історик В.Шульгін писав: „по характеру он не был университетом в обширном, идеальном смысле слова”, бо, як висловлювався тодішній міністр освіти граф С.Уваров, мав головним завданням прищеплювати польському і полонізованому юнацтву Київщини і Західних губерній „общий дух русского народа”. Другий історик – М.Владимирський-Буданов спеціально наголошував, що „Университет Св. Владимира призван быть проводником общерусского

просвещения". Як освітній заклад він до 1842 року працював за Тимчасовим проектом статуту 1833 р. Проект відрізнявся від Статутів 1804 року інших університетів імперії хоча б тим, що в них підготовка вчителів покладалась на директорів Педагогічних інститутів при університетах (§ 7; 127), а в Києві – на університет в цілому і його ректора. Тобто і за своєю основоположною ідеєю останній мав стати суто педагогічним навчальним закладом.

Хочу наголосити, що підготовка вчителів була справді обов'язковою статутною вимогою до університету Св. Володимира (див. § 65 Проекту.) Відбирались майбутні вчителі з казеннокоштных студентів. Їх контингент замовлявся урядом і був на 25% більшим ніж в інших університетах – аж 26 чоловік. Педагогічна підготовка мала розпочинатись вже з першого семестру. Як проголошує § 67 Проекту, „студенты предназначаемые к званию Учителей, сверх слушания Университетских курсов, получают руководство в практических упражнениях по части Отечественной Словесности, Древних языков, Математики и Педагогики, сочиняют рассуждения, произносят пробные лекции и, под надзором Профессоров, дают уроки в училищах”.

Я не хотів би, щоб у читача під впливом висловлювань перших істориків університету Св. Володимира склалося враження, що це і в подальшому був такий собі вчительський інститут. Після восьми років складної еволюції він стає повноцінним російським університетом, про що свідчить Статут 1842 р., де закріплюється і статус окремого Педагогічного інституту з його директором, штатом і правами.

Але до цього підготовка вчителів в університеті Св. Володимира не переривалась, розпочавшись у листопаді 1834 року за ст. стилем. Більше того, Звіт про роботу університету протягом 1834 – 1835 року дає підстави стверджувати, що справа вищої педагогічної освіти вже тоді закономірно відділилась від загальної освітньо-наукової справи університету Св. Володимира і набула „особливої” інституційної форми, завдяки чому фактично „вчительський інститут” почав ставити справжнім університетом.

Як зазначено у Звіті, віднесений до „Особливых Выховных закладів”... „Институт казеннокоштных студентов, заснований при Университеті Св. Володимира на підставі Проекту Статуту буде складатись в повному своєму складі з 59 вихованців, з яких 24 призначаються до цивільної служби, а 25 для учительських посад. В минулому академічному році прийнято було ... 12 осіб. Зверх цього в ньому утримувалось своєкоштных пансіонерів 3.” Оскільки юридичний факультет не відкрився, набрані до нього казенні студенти також отримували вчительську підготовку протягом першого 1834 – 1835 академічного року, а Інститут казеннокоштных студентів був включно Педагогічним інститутом.

Звіт свідчить і про повне укомплектування штату професорів, за наявності якого згідно з § 68 Проекту статуту університетом отримувалось право на кваліфікаційні випробування осіб, бажаючих отримати вчительський атестат. В 1834 – 1835 навчальному році такі випробування пройшли 9 осіб.

Придивившись пильніше до викладацького складу Інституту казеннокоштных студентів – фактично Педагогічного інституту, як його називають і В. Шульгін, і М.Владимирський-Буданов. Остаточне формування штату професорів, що мали відповідати за вчительську підготовку студентів, вкаже нам на дату відкриття цього інституту.

Для відкриття педагогічного Інституту казеннокоштных студентів за Проектом статуту § 68 потрібно було 4 ординарні професори з фахових дисциплін. „Наблюдение за учебною частию приготавливаемых к Учительскому званию Студентов возлагается на Профессоров Российской Словесности, Древней Филологии, Философии и Чистой Математики. Из них Профессор Философии преподает Педагогику. Независимо от преподавания в Университете, профессора сии обязаны заниматься по два часа в неделю с оными Студентами”.

Необхідні кадрові умови відкриття Педагогічного інституту склалися на кінець листопада 1834 року (ст. стиль). З початку семестру (з 28 серпня 1834 р.), в університеті працювали лише три ординарні професори з чотирьох необхідних для створення самостійного закладу підготовки вчителів. Це професор російської словесності М.О.Максимович, ректор і декан історико-філологічного відділення; професор стародавньої філології М.Ю.Якубович; професор чистої математики С.С.Вижевський, декан фізико-математичного відділення. Не було лише професора філософії, який мав читати педагогіку, знакову для педагогічного інституту дисципліну.

На цю посаду запросили молодого викладача Київської духовної академії О.М.Новицького, який 17 жовтня 1834 року (тут і далі датування за ст. стилем) розпочав в університеті лекції з філософії, залишаючись в Академії завідувачем кафедри. В листопаді ординарний професор О.М.Новицький отримує університетську кафедру філософії і залишає Академію. З його приходом до університету та початком педагогічних читань напередодні свята Введення в Храм Пресвятої Богородиці (21 листопада 1834р.) відбулося фактичне відкриття Педагогічного інституту при університеті Св. Володимира. Воно не позначилось якимось державним Указом, бо це була внутрішня подія, здійснена в „робочому порядку”.

Посаду директора вчительського закладу як і передбачалось Проектом статуту довелося обійняти М.О.Максимовичу, суміщаючи її з ректорством і деканством. Її не могли запропонувати бувшим кременчанам М.Ю.Якубовичу та С.С.Вижевському, полякам за національністю. Не міг зайняти цю посаду і українець О.М.Новицький, який хоч і був глибоким філософом та педагогом, але його „російська словесність” була не на висоті, бо часто-густо супроводжувалась польсько-українським суржилом. Зважаючи на тогочасне акцентування урядом російськомовної підготовки вчителів, зобов'язаних нести „дух русского народа”, зрозуміло, чому не лише за Проектом статуту першим директором Педагогічного інституту мав бути М.О.Максимович. Свідчення про покладену на нього загальним Статутом копітку директорську роботу у

наставлянні майбутніх учителів в мистецтві викладати науки зрозуміло, ясно і систематично є у споминах його учнів.

Умови формування контингенту казенних студентів для вчительської підготовки були особливими. Вступ до Інституту збігався як із проходженням абітурієнтом вступних випробувань із загальних предметів гімназичного курсу, так і з жорстким відбором за національними та віросповідальними ознаками і укладанням угоди про казенне утримання та зобов'язанням після закінчення Інституту казеннокоштных студентів „прослужити 6 років у тому відомстві, в яке вони начальством призначені будуть”. Студенти Педагогічного інституту – майбутні поширювачі „російського духу”, – на відміну від інших студентів університету перебували на повному пансіоні і під жорстким наглядом інспектора, якого призначав сам міністр, і двох помічників інспектора, яких призначав попечитель округу. Наглядала за студентами також університетська поліція та езекутор. Як свідчить М.Ф.Владимирський-Буданов, „Институт казеннокоштных студентов сначала помещался в наемных домах (в Липках) [приватні будинки Корта і Гербея. Авт.]; а с окончанием собственного здания Университета, - в главном корпусе его. С устройством медицинского института, этот последний помещался отдельно, между тем как институты педагогический и юридический всегда вместе ... помещение для них отведено было на 4-м этаже здания”. „Еще по штату 1833 г. при институтах казеннокоштных положена была студенческая больница ... Воспитанники институтов имели особые права на пользование библиотекою Университета”.

М.Ф.Владимирський-Буданов особливо наголошує, що „згідно зі Статутами 1833 та 1842 р.р. Інститути (педагогічний та юридичний – авт.) були не благодійними закладами при Університеті, а насамперед самостійними навчально-виховними закладами, зв'язок яких з Університетом полягав тільки у тому, що їх вихованці повинні були користуватись загальнообов'язковими теоретичними університетськими лекціями. Їхні ж інститутські заняття не повинні були збігатись з факультетським набором наук; наприклад, для студентів педагогічного інституту, які були вихованцями 2-х відділень філософського факультету, проводилися обов'язкові лише для них спільні заняття з педагогіки”.

Дослідницька група професорів НПУ ім. М.П. Драгоманова, натхненником якої є В.П. Андрущенко і яку я представляю, не має жодних сумнівів щодо існування на базі університету Св. Володимира з осені 1834 року „особливого виховного закладу”, котрий тоді ж зосередився на підготовці вчителів, тобто почав виконувати справу, спочатку покладену на університет в цілому. Про це свідчить написаний каліграфічно Звіт за 1835 р., згадуваний вище. Наступні Звіти свідчать про еволюцію закладу. Хоча він офіційно почав зватися Педагогічним інститутом лише у 1842 році, ми схильні іменувати його даним словосполученням з листопада 1834 р., як іменувались аналогічні заклади інших університетів Росії за Статутом 1804 року.

По великому рахунку для нас не так вже й важливо, який заклад, з якою назвою почав у Києві систематичну вищу світську педагогічну освіту вчителів для створеного у 1832 році Київського навчального округу. Головне, що він існував з листопада 1834 року, що розпочав велику справу, породив інші славні і великі навчальні заклади і став витоком НПУ ім. М.П. Драгоманова, спадкоємиця і продовжувача цієї справи.

Ми не надто журимося і з того приводу, що початок у 1834 році нашого 170-річного постулу не підкріплений тогочасними указами, скажімо, про створення НПУ ім. М.П. Драгоманова. По секрету скажу, що такого указу, окрім постанови № 38, не було і в 1920 році. Є лише справді солідне рішення НКО УРСР від 10 липня 1933 року про утворення на базі Інституту соціального виховання КІНО Київського педагогічного інституту. Тоді ж і тим же, до речі, державним органом УРСР було ухвалене теж солідне рішення про заснування Київського державного університету, якому КІНО передав свої будівлі, і два інститути – професійної освіти і фізико-математичного-природничий.

Виходить, НПУ ім. М. Драгоманова та КНУ ім. Т. Шевченка і у XX столітті годувалися ґрунтом КІНО і мали спільне коріння, і навіть дійсно стали ровесниками. Але обом нашим університетам, незважаючи на наявність чи відсутність указів про створення їх більш давніх перед витоків заснованих у позаминулому столітті та ліквідованих на початку ХХ-го, було би надзвичайно важко встановлювати з ними юридично коректні зв'язки правонаступності. Думаю, що справу не варто й розпочинати. Бо епіцентри культури, до яких відносяться університети, мають особливі метафізичні стосунки з минулим. Вони вільно обирають його, проектуючи майбутнє. І ніхто не в змозі завадити їм у цьому, оскільки у минулого не буває одноосібних власників. Воно – спільний виток усіх, хто справді опікується майбутнім.